

DE MUIÑEIRO DE BRÉTEMAS A ADVENTO : A PROGRESIÓN FULGURANTE

Darío Xohán Cabana
Real Academia Galega

Resumo: Cos seus tres primeiros libros, escritos de 1949 a 1951, Manuel María constrúe xa nos arredores dos seus vinte anos unha obra poética de grande altura. *Muiñeiro de brétemas* simboliza por unha parte a continuidade da literatura galega, pois é a primeira obra en galego publicada por un autor novo despois da guerra civil, e pola outra inaugura a Escola da Tebra. *Morrendo a cada intre* é un libro de máis alto valor aínda, no que se combina unha poderosa escrita de matriz surrealista cunha angustia existencial que máis ca seguir correntes foráneas é unha expresión persoal fondamente auténtica no miserable e opresivo ambiente do franquismo. E *Advento* é a culminación desta primeira xeira da obra poética de Manuel María: o poeta alcanza, en xeral dentro da liña existencialista do libro anterior, unha expresión máis depurada e sabia ó servizo dunha sentimentalidade máis modulada, máis rica e asemade máis depurada, todo o cal fai que o relator considere *Advento* como un dos máis fermosos libros da poesía galega de todos os tempos.

Abstract: With his first three books, written between 1949 and 1951, Manuel María developed a high-quality poetic work already in his early twenties. *Muiñeiro de brétemas* symbolizes, on the one hand, the continuity of Galician literature, being the first book published by a young author after the Civil War; and on the other hand, it inaugurates the Escola da Tebra (School of Shadows). *Morrendo a cada intre* is an even more invaluable book, where powerful writing of surrealist design is combined with existential angst. Rather than following foreign trends, it is a deeply authentic and personal expression in the miserable and oppressive environment of Francoism. And *Advento* became the culmination of this first period of Manuel María's poetic work: in line with the existentialist vein of his previous book, the poet achieves a more elegant and smart expression in the service of a more modulated, rich, as well as elegant sentimentality. This makes the author of this paper consider *Advento* to be one of the most beautiful books of Galician poetry of all time.

Palabras chave: Aquilino Iglesia Alvariño, Uxío Novoneyra, Manuel Cuña Novás, Luís Pimentel, surrealismo, existencialismo.

Key words: Aquilino Iglesia Alvariño, Uxío Novoneyra, Manuel Cuña Novás, Luís Pimentel, surrealism, existentialism.

Deime conta, despois de telo escrito xa, de que o que pensaba dicir primeiro se cadra interfere, ou mesmo colide, co que de aquí a un pouco vai dicir Rosalía Fernández Rial, que promete tratar do contexto literario e biográfico do primeiro Manuel María, cousa que eu tamén quería facer un pouco antes de falar dos tres libros que seguramente vai analizar tamén Rosalía na súa travesía até o *Mar Maior*. Mais que lle imos facer: persistirei na idea e lerei o que escribira, e se hai contradición que a haxa, e se hai repetición tamén. Estamos no tempo, como diría o meu tocaio Rubén Darío, poeta moi querido polo propio Manuel María na súa primeira mocidade, de que o espírito do noso, do que hoxe estamos celebrando e estudando, “soporte louvanzas, memorias, discursos, / ature certames, tarxetas, concursos”, e todo isto con acordos e con contradicións, e mesmo con densidades e urxencias indesexables. Mais tempos virán, e o que agora digamos non vai determinar nin desviar os estudos e as reflexións futuras, seguramente máis tranquilas e talvez –pero tampouco non é seguro– máis afinadas e acertadas. Leo, pois, o que estaba escrito, pois antes de falar propiamente da progresión ou ascenso fulgurante que teño na cabeza, fáiseme necesario, e é quizais unha manía, devanar un pouco ó redor da circunstancia persoal do Manuel María de Hortas, de Manuel María Fernández Teixeira, un rapaz da aldea.

Pero non un Balbino, como lle chamou Neira Vilas a outro rapaz da aldea que escribe as súas memorias de neno labrego. Todos sentimos cantar nas nosas orellas da alma aqueles célebres versos, tan espallados por Fuxan os Ventos e a Quenlla, que din “Meu pai é labrego / sen terra de seu”. Son versos de Manuel María, versos do corazón, pero non teñen nada de autobiográfico, senón de asunción consciente por parte do poeta solidario e revolucionario do seu papel de “voz do pobo”, do compromiso radical cos que sofren a historia e deberían ser chamados a mudar o seu curso.

Manuel María era pola contra dunha familia labrega “máis que acomodada” segundo as súas propias palabras, é dicir, con terra de seu, e mesmo con bastante, incluso máis da que podían traballar directamente, de maneira que tamén cobraban bastantes fanegas de renda por algún lugar acasado e algunha leira solta. Polos anos da Guerra Civil e polos primeiros anos corenta, é dicir, polos anos da infancia do Manuel, esta situación era obxectivamente de privilexio, e estamos ben certos, en primeiro lugar, de que na casa de Hortas non se pasou fame nin sequera naquela grande fame do 41 que se mal non me acorda vén no libro *Non*

debían medrar de Manuel Lueiro Rei. É máis, a situación dun labrego podente en toda aquela década de miseria era obxectivamente preferible non só á do esfa-meado proletariado urbano e mariñoiro, senón mesmo á de boa parte da burguesía profesional ou funcionarial, que naqueles anos as pasou negras, non xa pra manter unha aparencia de status, senón a miúdo mesmo pra comer o mínimo necesario. Cando Antón Fernández Núñez, da Casa de Hortas de Outeiro de Rei e alcalde do seu concello, ía a Lugo e pasaba pola rúa da Raíña e pola Praza Maior, quen pasaba non era un labrego calquera que se mata “a sachar de sol a sol / pra lograr seis patacas / con furacas, / catro graos de centeo e unha col”, senón un podente agricultor que mataba todos os anos unha ducia de porcos pra comer coa familia, cos criados e cos xornaleiros, e que dispoñía de moitas fanegas de trigo e de sete ou oito becerros pra vender e así levar a carteira ben chea nas súas viaxadas á capital. Coma un señor. Era un labrego, pero tamén entre os labregos había clases.

Mais Antón de Hortas morreu o 2 de maio do 1943 despois de moita enfermidade e moito gasto, deixando catro fillos orfos e unha viúva, a señora Pastora de Vilanova, enérxica e autoritaria e ben capaz de mandar nunha casa grande de labranza, aínda que un pouco limitada na súa visión do mundo. Manuel María, o fillo máis vello, estaba xa estudando o Bacharelato en Lugo, e talvez se o pai vivira algúns dos outros fillos faríao tamén, pois tal era a idea do finado e a maneira daquel tempo dalgunhas fortes estirpes labradoras: algúns fillos estudaban pra curas ou pró que fose, outros metíanse ós negocios, outros en fin quedaban solteiros e case reducidos a criados da casa, todo pra que un deles herdase toda a fincabilidade e non se esnaquizase o capital. Isto empezou a mudar nos anos sesenta, pero estamos falando dos corenta, e este era o caso precisamente da familia de Manuel María, na que había curas e cóngos, médicos, veterinarios, mestres, avogados, comerciantes e contratistas de obras.

O cura máis achegado, o irmán de seu pai, foi precisamente o que fixo que Manuel María seguise estudando en Lugo, pois onde non polo gusto de súa mai volvería pra Outeiro de Rei, segundo el mesmo deixou dito no seu libro de conversas con Xosé Manuel del Caño (1990)¹. Don Xosé Fernández Núñez, “o tío Pepe”, era un crego bastante especial, pois antes de meterse crego por vocación tardía licenciárase en Filosofía e Historia, viaxara bastante polo mundo, falaba francés e italiano, e, segundo o propio Manuel María lle dixo a Victorino Pérez Prieto (2000: 391)², “estaba particularmente preocupado polo existencialismo e coñecía

1 Hai reedición do 2016 por Nova Galicia Edicións. Naturalmente, non debemos pensar que os datos e as datas son todas exactas, pois a memoria ten sempre certa propensión á felonía, mesmo no caso de memorias formidables coma a de Manuel María.

2 E logo dille que un dos libros que máis lía seu tío era *El sentimiento trágico de la vida* de Unamuno. O propio Manuel alude algunha vez a *La agonía del cristianismo* en relación con *Morrendo a cada intrre, Advento*

moi ben a Heidegger”. Era daquela cura de San Froilán, parroquia urbana lucense con igrexa barroca intra muros, e andaba fundando a nova freguesía da Milagrosa, que centraría o que polos anos 50 sería o barrio máis populoso e popular de Lugo. Manuel María viviu con el e ó seu cargo, baixo a súa autoridade nada branda, e ó tempo traballando mesmo na súa burocracia eclesiástica, dende a morte de seu pai ata que marchou pra Monforte e casou con Saleta.

Ou sexa, que Manuel María fíxose mociño residindo xa habitualmente en Lugo, e non nunha pensión ou interno nun colexio durante o curso coma outros rapaces da aldea que naquel tempo puideran estudar o Bacharelato, senón de “sobriño de cura en exercicio”, como el mesmo se ría, vivindo na casa de seu tío e titor o párroco de San Froilán, que non era calquera cousa no Lugo da época. E cómpre dicir que aínda que don Xosé Fernández Núñez era un crego de elite perfectamente integrado no réxime, non deixaba de ser un pouco inclinado ó galeguismo cultural. De feito, o propio Manuel María conta que unha vez o tío Pepe lle preguntou a seu curmán o médico, xornalista e político Ramón Fernández Mato por que non escribía algo en galego, e este deulle unha mala contestación.

Con esta familia e coa residencia na casa dun culto, influínte e activísimo párroco lucense que ademais era profesor de Filosofía no Instituto Feminino, non parecerá raro que Manuel María se vexa rapidamente integrado e asumido nos medios intelectuais lucenses da época, naturalmente burgueses en canto á súa posición social, que non eran tampouco calquera cousa en canto á súa ilustración e coñecemento das correntes literarias e filosóficas contemporáneas.

Deixemos á parte os estudos bacharelísticos, nos que Manuel María se limitou a pasar discretamente sen grandes ardores nin fulgores, e centrémonos máis ben nas cousas que o levaron ós camiños da poesía, sobre todo da poesía máis ca da outra literatura.

Sabemos polas súas conversas con Xosé Manuel del Caño –libro ó meu ver importante pra termos unha imaxe real e ben facetada do Manuel María, home tan mitificado e simplificado con boa ou con mala intención, que das dúas houbo– sabemos, dicía, que o Manuel María tivo dende moi cedo contacto coa poesía escrita, e mesmo un coñecemento relativamente importante da poesía galega xa na súa infancia. Digo coa poesía escrita, ou culta, ou como lle queirades chamar; coa poesía popular tamén tivo contacto a través do fistor Manuel

e *Libro de pregos*, e en efecto, algunha influencia debe haber, aínda que parece máis de impacto ca de doutrina, pois no fondo a maneira de sentir o cristianismo do noso non ten moito que ver co egoísmo transcendente que informa o célebre panfleto unamuniano. Séxame lícito avisar de que o ensaio de Pérez Prieto é interesantísimo, e mesmo de lectura imprescindible, pois ilumina dous aspectos ben importantes –e polo menos un deles esencial– da obra do noso poeta: a relixiosidade persoal, por así dicilo existencial ou existencialista, e a celebración e comunión na relixiosidade popular.

de Paderna, amigo moi familiar e mesmo nalgún tempo algo criado da casa. Pero Manuel de Paderna, tan mitificado tamén polo propio Manuel María, non debeu ser moi importante na primeira época poética do noso, aquela que vai ata a *Advento*, senón se acaso noutras singraduras de despois, a primeira das cales pode ser a que deu lugar ó *Terra Chá* publicado en 1955, libro que, non cansarei de repetilo, ten pouquísimo que ver co que hoxe coñecemos, constante ampliación amedeirada vía a vía sobre o *Terra Chá* de 1967, que non é en realidade unha “segunda edición” senón un libro radicalmente diferente do primeiro, no cal non hai máis ca cinco poemas que pasasen sen reescribir ó segundo.

Volvendo ó caso, o propio Manuel María dinos nesas conversas que xa en Outeiro de Rei, ou mellor dito na escola de Rábade á que foi antes de empezar o Bacharelato, o mestre, Bautista Núñez Varela, facía os sábados unha especie de club de lectura na que se lía a extensa antoloxía de Eugenio Carré Aldao titulada *Literatura gallega*, seguramente na segunda e moi ampliada edición do 1911, e tamén a *Antoloxía de la lírica gallega* de Álvaro das Casas, que debe ser do 1928 aínda que non trae data escrita, e que xa incluía poemas de Luís Amado Carballo, de Manuel Antonio e de Fermín Bouza-Brey, ademais –home non! – do propio Das Casas, de Eugenio Montes e doutros máis ou menos vangardistas que florecían –máis ou menos tamén– polos anos vinte.

Por outra banda, o pai do Manuel era un home máis ben culto, moi versado por exemplo en historia de España, e na Casa de Hortas había entre outros libros os *Cantares gallegos* de Rosalía, algunhas comedias de Carré, e por suposto *O Gaitero de Lugo*, un calendario anual agrario, folclórico e literario que a partir de 1936 se publicou integramente en galego, por influencia de Filgueira Valverde, e que se mantivo monolingüe durante todo o franquismo e ata hoxe³.

Estas foron lecturas xa de neno. Máis tarde, xa na súa adolescencia ou primeira xuventude, el mesmo deixou dito que Rubén Darío foi algún tempo a súa gran devoción literaria. Certamente, Rubén Darío é un poeta absolutamente fascinante, e eu persoalmente comprendo a devoción preferente de Manuel María, que tamén foi unha das miñas cando era rapacete, e aínda o segue sendo; mais de Rubén Darío ningunha influencia son capaz de ver na obra poética de Manuel María, e menos aínda na súa primeira época.

Isto quizabes se deba a que moi cedo caeu nas benéficas mans dun profesor de excepción, o catedrático de Literatura do Instituto Masculino de Lugo, o

3 Sigo falando polo que o propio Manuel dixo nas conversas co del Caño. Na “Autobiografía confidencial” que publicou en *Vida Gallega* (Manuel María 1959) contou, en certa contradición co que vimos no parágrafo anterior, que cando tiña catorce ou quince anos atopara na súa casa de Outeiro de Rei, entre outros libros en galego, a antoloxía de A. das Casas, “que fue para mí una verdadera revelación”.

salmantino Lázaro Montero de la Puente⁴, republicano supervivente, amigo persoal de Dámaso Alonso, dramaturgo, poeta, autor de libros de viaxes e memorias, e sobre todo persoa versadísima na poesía española, especialmente na da Xeración do 27 e na que naqueles tempos se estaba facendo contra o garcilasismo semioficial imperante e se publicaba, por exemplo, na revista *Espadaña* de León.

Nas conversas con del Caño hai un parágrafo que me parece esencial pra comprender a irrupción poética de Manuel María; quizabes sexa conveniente que volo diga agora en alta voz, pois creo que pra explicar a súa formación literaria e poética valen máis as súas cento cincuenta palabras ca cinco mil que eu vos puidera dicir:

Don Lázaro, ó ver as redaccións que facía e que me interesaba a Literatura, comenzou a prestarme libros. Gracias a el lin toda a xeración do 27. Lembro o deslumbramento que me produciu Alberti, sobre todo *Marinero en tierra*, *Cal y canto* e *Sobre los ángeles*; Lorca, con *Romancero gitano*; Dámaso Alonso e Gerardo Diego. Tamén me pasaba as novidades da colección Halcón, de Valladolid, onde publicaban López Anglada, Eugenio de Nora, Rafael Montesinos, etc., e as revistas *Espadaña*, de León, e *Mensajes de poesía*, de Vigo. E por último foi don Lázaro quen me presentou a Celestino Fernández de la Vega, que daquela era directivo do Círculo das Artes, pra que dese unha conferencia nun ciclo denominado “Los Jóvenes Valores Lucenses”. Nesta conferencia, que foi sobre as vangardas na poesía partindo de Juan Ramón Jiménez, coñecín a Pimentel, a Juan Rof Codina (o pai de Rof Carballo) e a outra xente da tertulia do Cantón Bar.

A devandita conferencia, primeira aparición pública formal de Manuel María como intelectual, tería lugar, segundo Camilo Gómez Torres (2001) e Mercedes Queixas (2016), o 20 de marzo de 1949⁵. O fragmento que acabo de ler ten sido

4 Manuel Celso Matalobos dá en *Autores do Instituto de Lugo* (2005), a mellor noticia que atopamos de Lázaro Montero.

5 Na “Autobiografía confidencial” antes citada Manuel María (1959) escribiu que cando pronunciou esa conferencia “tenía diecisiete años”. E aínda que daquela sempre afirmaba redondamente, tanto en verso coma en prosa curricular, que nacera o 6 de outubro do 1930, e non do 29 como empezou a poñer moito despois, a idade que di e a data de 1949 non cadran de ningunha das maneiras. Coma na maior parte dos casos semellantes, a razón téñena os biógrafos contra o biografado, pois en *El Progreso* do domingo 20 de marzo do 49 lese unha nota que reproduzo literalmente porque dá un título da conferencia que non cadra moi ben co tema que xeralmente se lle atribúe, aínda que tampouco non é incompatible nin inexplicable: “Las conferencias en el Círculo de las Artes. Continuando el ciclo de conferencias matinales, hoy, domingo, a las doce y media se celebrará en el salón de columnas una interesante conferencia sobre el tema «Algo sobre la poesía y los poetas. Divagaciones» a cargo del joven lucense don Manuel María Fernández Teijeiro”.

moi tido en conta prás aproximacións biográficas a Manuel María, pero non tanto pró estudo da súa poesía, e mesmo podería citar –mais non o farei– algún tratado ben extenso que ignora completamente ou fai caso omiso destes importantísimos datos que o propio poeta nos ofrece pra desentretinárnos a enleada madeixa que é sempre o mundo de influencias devanceiras que opera na obra de case calquera poeta moderno con trinta séculos de literatura ás costas.

De todos os nomes citados hai polo menos dous que parecen esenciais na que podemos chamar primeira época de Manuel María, eses dous anos fulgurantes que culminan ó meu ver na escritura de *Advento*. Eles son, xaora, Rafael Alberti e Dámaso Alonso, se cadra Dámaso máis aínda. Non afirmaremos que García Lorca sexa tan importante, porque o libro citado é o *Romancero gitano*; pero aínda que o Manuel non cita o *Poeta en Nueva York*, sospeitamos que se poida tratar dun esquecemento momentáneo, pois este gran libro de Lorca parécenos que algo pode ter que ver tamén coa escrita dalgúns poemas de *Morrendo a cada intre* e mais de *Advento*. Polo menos como parte do humus, ou pra falar en dialecto, como parte do esterco, composto de múltiples restos orgánicos e debidamente fermentado e convertido noutra cousa, á conta do cal medra a nova planta.

Dende logo, nada ou case nada me parece haber naquel Manuel María xuvenil e rompedor –e por que non *rompente*– de Gerardo Diego, tan coidadosamente formalista mesmo nos seus libros á moda vangardista, nin tampouco de Eugenio de Nora, nin de Rafael Montesinos, nin menos do daquela capitán Luis López Anglada, polo menos no pouco que destes teño lido.

Ó meu entender, pois, entre os aquí citados son Alberti e Dámaso Alonso os poetas esenciais nesa primeira formación activa de Manuel María; quero dicir, cando deixa de ser simplemente un lector de poesía, un rapaz interesado pola literatura que ás veces, ó mellor, intenta algún verso, ou que mesmo practica con certa asiduidade *a ver se*, pero sen un compromiso radical. No momento en que Manuel María é posuído por esa especie de *daimon* que determina a vocación poética asoballante e irresistible, ou nos momentos case inmediatamente seguintes, cando escribe os primeiros poemarios que lle coñecemos, o Alberti de *Sobre los ángeles* e o Dámaso de *Hijos de la ira* están moi presentes no seu espírito, e outro tanto ou máis na súa *maneira*. Cousa diferente é o Alberti de *Marinero en tierra*⁶,

6 A pegada de *Marinero en tierra* si que existe, e non só pola homenaxe que representa o título, nun pre-histórico e rarísimo caderno con once poemas en castelán, *Marinero en la noche*, impreso na primavera de 1949 –del dá noticia JOTAGE [Juan María Gallego Tato] o 3 de xuño en *El Progreso*– nunha edición non venal, que puiden ler grazas a unha fotocopia que me deu Camilo Gómez Torres; aí hai non xa unha influencia, senón mesmo ese virulento mimetismo que tan facilmente infecta os poetas na primeira aprendizaxe. Diferente é o caso das catro *cantigas*, xa todas en galego, publicadas a fins do mesmo ano 49 (29 de outubro e 15 de novembro) no xornal *La Noche* de Santiago, que andan máis ben, e xa con máis autonomía, polos camiños dos vangardistas galegos de antes da guerra. O que non sabemos é se de Alberti

ou máis aínda o Dámaso de *Oscura noticia* que probablemente tamén coñecía pero que daquela lle importaba menos.

Non quero con isto dicir que as vangardas galegas, e nomeadamente Luís Amado Carballo e Manuel Antonio, e o mesmo Cunqueiro republicano, non influísen na primeira formación poética de Manuel María. Máis tarde iremos vendo que si influíron, polo menos os dous primeiros⁷; pero o que me parece a min que a pegada destes dous españois, e quizabes en primeiro lugar a do Dámaso de *Hijos de la ira*, é máis poderosa cá dos nosos nesta primeira xeira, especialmente en *Morrendo a cada intre* e mesmo en *Advento*. Porque no primeiro dos tres libros nos que se centra a miña intervención, no *Muiñeiro de brétemas*, a cousa pode ser un pouco diferente, aínda que non de todo, pola presenza que nel hai da maneira de Amado Carballo ou do mesmo Bouza-Brey. De Manuel Antonio creo que non aínda, fóra se acaso dalgúns alustros suscitados polo tema do mar. Manuel Antonio, poeta verdadeiramente adorado por Manuel María, e probablemente desde moi cedo, ten ó meu ver pouca parte na súa obra ata o primeiro *Terra Chá*, escrito no 1953. Xuro que isto sucede moito, e permitídemme que o diga por min, que o poeta que máis me gusta do mundo é Méndez Ferrín e moi poucas veces o teño imitado, polo menos que eu saiba.

Por certo que na páxina seguinte a aquela que acabo de citar pra alumear os comezos da poesía de Manuel María, el mesmo nos fai sabedores dunha circunstancia moi importante daqueles anos. Falando de Novoneyra e referíndose probablemente ó curso académico 1948-49, Manuel di que tiñan o proxecto de publicar un libro xuntos, e inmediatamente continúa:

Daquela, como é normal, estábamos completamente castelanizados. Eu recordo, incluso, un compañeiro do Instituto que lle chamaban Folclor porque sempre falaba en galego...

Porque Manuel María empezou escribindo en castelán coma todo mundo naquel tempo: o natural era facelo así, era unha cousa imposta polo ambiente. Isto é moi importante sabelo, porque lle dá aínda máis valor á revolución interior que

tería lido tamén *Sermones y moradas* e *Yo era un tonto y lo que he visto me ha hecho dos tontos*, que si estarían máis na liña dos tres libros que nos ocupan, como tamén os de Vicente Aleixandre, ou os de César Vallejo, que foi unha das súas devocións líricas máis permanentes...

7 El mesmo o afirma taxativamente no limiar á segunda edición (1988) de *Muiñeiro de brétemas*: “Os poucos poemas de Manuel Antonio e de Amado Carballo que lera na escolma de Álvaro María de las Casas deslumbráranme, e as súas pegadas aí están, e ben doadas que son de recoñecer...”. Si, pero creo que cando escribiu o *Muiñeiro* as súas lecturas destes dous poetas eran xa máis completas. Tamén podía ser interesante mirar se hai algunha relación directa e inequívoca entre a obra do Manuel María desta xeira e os *Poemas do si e non* de Cunqueiro.

de contado convertería o Manuel María, e moi pouco despois o propio Novoneyra, en poetas de práctica monolingüe. Por que? Algunha persoa máis sabia e máis nova ca min debería estudar, se for posible, todas as causas e circunstancias que os fixeron cumprir ese camiño de Damasco, que no caso de Manuel María foi rapidísimo, pois dende *Muñeiro de brétemas*, e fóra dunha excepción⁸ que non pasa de ser unha anécdota sen transcendencia, foi sempre un poeta e un escritor rigosamente monolingüe, que só seguiu usando o castelán nos artigos xornalísticos durante un tempo, e iso por motivos estritamente profesionais, mentres o tivo que facer pra axudarse un pouco coa remuneración desas colaboracións.

8 Refírome ó máis citado ca lido *Sermón para decir en cualquier tiempo*, finalmente publicado en 1961 –segundo o depósito legal; 1960 na cuberta– na colección Alrededor de la mesa de Bilbao polo poeta amigo Mario Ángel Marrodán, pero escrito en “Outeiro de Rei, Primavera, 1954 - Cespón, Verano, 1954 - Lugo, Otoño, 1954”. Por que? O propio Manuel María dinos na autobiografía de *Vida Gallega* antes citada “En el mes de julio de 1954 participé en el III Congreso Internacional de Poesía. En este congreso conocí y traté a los más importantes poetas españoles y a algunos famosos poetas extranjeros”. Este congreso, que se celebrou en varias cidades de Galicia, foi un evento retumbante dende antes xa do seu comezo, e é moi probable que o Manuel empezase na primavera a facer uns poemas en castelán destinados ós previsibles recitais, programáticos ou improvisados, con que os poetas se atormentarían mutuamente. Teño un exemplar do *Sermón* cunha dedicatoria datada en setembro do 1969 na que o Manuel me confía a que chama “esta debilidad da miña mocedad”. Por certo, da tremenda fecundidade do Marrodán, que era de Portugalete, riuse así un poeta contemporáneo: “¡Maldición!, dijo el cartero, / itres libros de Marrodán, / y estamos a dos de enero!”.

Ó lor disto, séxanos lícito anotar tamén que en *La Noche* de Santiago do 24 de xaneiro de 1953 L(uis) J(osé) Quintela Ferreiro –vilalbés, ex-xesuíta, licenciado en Ciencias Históricas con Premio Extraordinario e panfilósofo incomprendido que en 1967 publicaría por conta propia un gustosísimo libro chamado *Hacia un orteguismo de izquierda*– botoulle ó noso mestre unha filípica baixo os titulares “Manuel María, poeta sin rumbo. ¿Por que no emplea el castellano?” Se non fósemos tan dolorosamente conscientes das inmensas posibilidades da estupidez humana, case chegaríamos a pensar que esta inquisición merecía a maiúscula, pois daquela o Manuel estaba facendo o servizo militar en Compostela e a ilustración do artigo era unha foto del en uniforme de soldado raso co pé “El poeta Manuel María actualmente en filas”. Este Quintela, “oficial de complemento del Ejército Español” segundo nos fará saber a cuarta de cuberta da súa futura obra, era dende 1951 profesor adxunto de Lingua e Literatura no Instituto Masculino de Lugo e publicara tamén –no nº 4 da Colección Grial, 1952– unha reticente reseña da tradución galega dos *Carmina* de Horacio por Aquilino Iglesia Alvariño que casualmente cadraba moito ben cos intereses de Ramón Piñeiro e Celestino Fernández de la Vega, autores da tradución –dende o alemán, xaora– das *Alikeltische Dichtungen* de Pokorny co título de *Cancioneiro da poesía céltica* que o 14 de marzo do 1951 lle ripara o premio de Bibliófilos Gallegos ó Horacio de Aquilino; a cousa dera algo que falar, pois o noso poeta traducira, xaora tamén, dende a lingua orixinal, como se supón xeralmente que debería facerse sempre, polo menos cando se traduce literatura, e máis aínda no caso da poesía.

O compromiso persoal e o apostolado de Manuel María en prol do galego están ben claros xa no artigo publicado en *El Progreso* do 29 de decembro do 1949 “Dos notas sobre *Ánfora*”, primeiro libro de Luz Pozo Garza, que remata con estas palabras: “Es de lamentar que esta poetisa –al igual que Dora Vázquez– no escriba su obra en idioma gallego, porque su aportación nueva, juvenil y sobre todo auténtica, enriquecería notablemente nuestra lírica moderna”. En 1952 Manuel María tería a satisfacción de apadriñar a incorporación de Luz Pozo ó exército no que traballou toda a vida de sarxento recrutador, publicando o seu libro *O paxaro na boca* no nº 1 da colección Xistral que fixo con Ánxel Xohán.

MUIÑEIRO DE BRÉTEMAS

Pero vai sendo hora de que entre verdadeiramente na materia e fale, aínda que sexa mal, da progresión fulgurante que se dá na poesía de Manuel María entre o verán do ano 1949 e o mes de febreiro de 1951. É dicir, a época de *Muiñeiro de brétemas*, de *Morrendo a cada intre* e de *Advento*, pois vou deixar fóra, por diferentes razóns, os outros tres libros –todos en galego– da súa primeira xeira, a saber: *Elexías da miña vida pequeniña*, escrito inmediatamente despois do *Muiñeiro*, porque non foi publicado ata máis de cincuenta anos despois, e tampouco non é que sexa un gran libro, aínda que ten o seu valor, e moito interese como chanzo previo a *Morrendo a cada intre*; *Libro de pregos*, escrito inmediatamente despois de *Advento*, porque tamén foi publicado tarde, pero sobre todo porque foi moi refeito, seguramente pra mal, sen que dispoñamos hoxe da versión orixinal de 1951; e finalmente non tratarei dos *Contos en cuarto crecente* precisamente porque é un libro de contos, aínda que ben deles intencionalmente moi poéticos así á maneira de Oscar Wilde, e ademais porque persoalmente tampouco non me parece un libro de moito valor. Os outros tres si foron publicados máis ou menos no seu tempo, ou no tempo normal, cun leve atraso no caso de *Advento*, e ademais da súa calidade intrínseca grande e sempre ascendente tiveron, ó meu parecer, unha considerable influencia no desenvolvemento da poesía galega nos anos 50, por exemplo no grupo Brais Pinto.

O *Muiñeiro de brétemas* foi escrito, segundo conta o propio Manuel, durante o tempo das vacacións do verán do 1949 que botou en Outeiro de Rei, mentres andaba alindando nas vacas polos curros que a Casa de Hortas tiña polas bucólicas ribeiras do Miño: “cando ía á casa dábanme o oficio de pastor, e eu aproveitaba pra facer versos”. Pola miña banda pódovos xurar con coñecemento de causa que o oficio de pastor é bastante máis axeitado prá produción poética ca andar segando ou mallando ou apañando nas patacas. O verán do 49 foi relativamente apacible pra Manuel María, polo menos por comparanza co seguinte, aínda que estaría revoando por riba del a louca empresa da revista *Xistral*, que contra finais do curso 48-49 mandaran imprimir e non deran pagado el e mais outro poeta novo de Lugo, Manuel Antonio Sopena Somoza, que morrería en 1950. A cousa acabou sendo convocados os dous a capítulo na sancristía de San Froilán, onde recibiron “unha bronca de moito carallo”, así dicía o Manuel, respectivamente do tío cura e da mai do Sopena Somoza, profesora de francés tamén no Instituto Feminino onde o tío Pepe o era de Filosofía. O cura e a profesora Somoza pagaron *ex aequo* o pufó, que tocaría a cincocentas pesetas *per cápita*⁹.

9 Do relato que de todo isto fai Manuel María nas *Conversas co del Caño* (1990: 27) parece deducirse que o segundo número se imprimiu tamén antes das vacacións –e debería ser non antes de xullo, pois o primeiro

Se me acordo de *Xistral* non é só por iso. No número 1 desta efémera revista, que non era máis ca un prego de oito páxinas, o primeiro poema é de Aquilino Iglesia Alvariño, un poema en galego escrito adrede prá revista, tan adrede que se titula “Xunta o Xistral”. Aquilino era daquela, ou estaba pra ser, pois non me dou certificado agora da data exacta en que chegou, catedrático de Latín no mesmo Instituto Feminino¹⁰, e tiña moito trato co tío cura do Manuel, segundo este mesmo nos di nas súas conversas co del Caño. O caso é que a revista *Xistral* nace cun poema de Aquilino, e é certo que a vida está chea de casualidades, mais isto non parece que o sexa.

En 1947 Aquilino editara *Cómaros verdes*. Resultaba ser o primeiro libro en galego que se publicaba na Galicia da posguerra, e ademais era un libro moi bon, apto pra impresionar un poeta mozo en acelerado proceso de formación. Por outra banda a revista *Alba*, do benemérito Ramón González-Alegre, publicara xa no seu primeiro número da primavera de 1948 poemas en galego, entre eles un do propio Aquilino e outro de Luís Pimentel, amigo e “irmao maior e bon” de Manuel María. Algo estaba mudando, pois, e eu teño a sospeita, que non intentarei ennobrecer chamándolle intuición, de que a persoa e a poesía de Aquilino foron determinantes pra que Manuel María se instalase de repente no galego como lingua poética. Seguramente non só, xaora, pero moito en primeiro termo. E non esquezamos que foi o propio Iglesia Alvariño, que se trasladaría a Pontevedra no curso seguinte, quen fixo publicar nesta cidade o primeiro libro de Manuel María na gloriosa colección pirata Benito Soto.

poema, de Pimentel, está datado nese mes. Pero Gómez Torres afirma na páxina 31 da súa biografía que “a data de aparición deste segundo número hai que situala no outono: a redacción de *La Noche* (Suplemento del Sábado) dá noticia da súa aparición o día 19 de novembro”. Esta visible contradición poderíase resolver, se se quixera, cunha hipótese coma esta: a imprenta de Gerardo Castro, na que se fixo o segundo número, imprimiríao antes das vacacións académicas, pero como terían a mosca tras da orella non llelo quixerían entregar sen previo pago, e entre unhas cousas e outras a difusión demoraríase ata o outono.

- 10 Agora xa sei algo máis, grazas a Ramiro Gaioso Neira, director actual do centro herdeiro daquel instituto sexualmente separatista: no claustro do 2 de abril do 1949 o director que era daquela deu conta da incorporación de Aquilino, e na acta do seguinte figura entre os asistentes; polo tanto, cando se fixo o número 1 de *Xistral* xa andaba por Lugo. Máis aínda: nunha entrevista publicada en *El Progreso* do 8 de abril, JOTAGE preguntalle: “Se ha dicho esta temporada algo sobre la creación de unos cuadernos de poesía en Lugo y se daba el nombre de usted entre los fundadores. ¿Puede decirnos algo de esto?” Ó que Aquilino responde: “La iniciativa parte de un grupo de jóvenes alumnos del Instituto. De hacerse realidad la idea yo no seré desde luego más que un entusiasta colaborador. Pero todavía no hay nada confirmado”. Por certo que JOTAGE, co seu nome oficial Juan Mº Gallego, publicaría un poema no primeiro número de *Xistral*. Naquel tempo *El Progreso* ocupábase con gusto das cousas de Aquilino: o 15 de febreiro titulaba con “verdadero y justificado alborozo” “Iglesia Alvariño, Catedrático del Instituto Femenino de Lugo. El autor de *Cómaros Verdes* acaba de ganar la cátedra en reñida oposición”. E o domingo 17 de abril aparecería na primeira páxina unha breve crónica titulada “Recepción de Iglesia Alvariño en la Real Academia Galega”, na que tivo o grande Otero Pedrayo como padriño e respondedor do seu discurso.

No número 2 de *Xistral* publicaríase o primeiro poema en galego que coñecemos de Manuel María: dedicado “ao meu amigo Ramón Piñeiro”, que foi con toda seguridade outro dos grandes impulsos que lanzaron o noso poeta no seu longo camiño de fidelidade á lingua nacional. Por outra banda, a min paréceme recoñecer certas pegadas de *Cómaros verdes* en *Muiñeiro de brétemas*. En primeiro lugar, coido que hai unha certa influencia da segunda e da cuarta parte do libro de Aquilino, as tituladas “O pastor das horas” e “Cabrifollos e oucas”, na escolla temática do de Manuel María. Xa no primeiro poema galego deste, o do número 2 de *Xistral* titulado “A cantiga derradeira”, parece coma se houbera algún parentesco co Aquilino d’“O pastor das horas”, aínda que tamén se podería postular certo Amado Carballo, ou mesmo algún lostrego de Manuel Antonio. Pero isto é moi subxectivo, e requiriría máis estudo e máis meditación.

Volvendo ó *Muiñeiro de brétemas*, dicir que o impacto da poesía da paisaxe de Aquilino teña que ver coa decisión de Manuel María de escribir este libro non me parece nada ousado, pois entre os poetas que o propio Manuel cita expresamente como importantes na súa formación non se ve que haxa ningún que tivera escrito gran cousa dentro desa temática. Naturalmente o tratamento é bastante diferente. No libro do Manuel hai unha pegada ben visible do imaxinismo, ou hилоzoísmo ou o que sexa, de Amado Carballo, tamén algo presente –pero non tanto– no do Aquilino, e algúns versos, mesmo algún poema, que ó mellor se podía relacionar con Manuel Antonio; pero sobre todo hai unha retórica de estirpe máis ben surrealista e unha imaxinería onírica que en *Cómaros verdes* non se dá. Por outra banda, tamén se poderían estudar algunhas semellanzas formais, na alternancia de metros e na propia estrutura do verso, naturalmente salvando todas as distancias que van dende o rigoroso formalismo do de Abadín á aparente acracia métrica do de Outeiro de Rei, polo regular bastante máis preso da cadencia do seu imaxinar ca da posición dos acentos e do cómputo versal.

Muiñeiro de brétemas, escrito no 1949 e editado no 1950, é, tense repetido millenta veces, o primeiro libro en galego publicado por un autor que non era adulto durante a Guerra Civil. De por parte, tamén se cita sempre como iniciador da Escola da Tebra, que logo continuaría en libro co *Fabulario novo* de Cuña Novás. Se definimos a Escola da Tebra como “unha adaptación do surrealismo ó espazo cultural da lingua galega, co engadido dunha forte e aceda carga relacionable co clima anguriado do existencialismo dos anos corenta”, como fixo maxistral e laconicamente Méndez Ferrín, estou de acordo con ese encadramento do *Muiñeiro*. Coa condición, iso si, de non esaxerarmos o concepto de anguria e de non tomarmos moi literalmente a idea de tebra. Porque a angustia existencial está seguramente presente neste libro, como está presente probablemente no corazón de case todas as persoas intelixentes de dezanove anos; mais é unha angustia

velaíña, pouco máis ca tristeza, saudade ou melancolía, que non ten nada que ver aínda co feroz estoupido de *Morrendo a cada intre*, escrito menos dun ano despois, cando o seu fracaso universitario lle pon realmente a dureza da vida diante dos ollos. En restante del, o *Muiñeiro de brétemas* é un libro case optimista, case feliz, dentro dunha vaga angustia propia da idade e das circunstancias subxectivas que xorden do moito devanar da cabeciña, boa parte delas seguramente de orixe hormonal. E todo isto, xunto coas emocións do amor distante e teimosamente soñado, está envolto nunha simpática aura de relixiosidade, de sentido sacro das cousas e dos animais e da paisaxe, cun pouco de franciscanismo e un moito de existencialismo cristián con certa deriva panteísta.

Moito máis tenebroso e moito máis anguriado parece o seu libro irmán, o *Fabulario novo* do Cuña, publicado en 1952, tamén na colección Benito Soto pero nunha fermosa edición especial¹¹. Cuña era tres ou catro anos máis vello có Manuel María, e o seu *Fabulario novo* parécenos un libro máis maduro, e de feito foi de elaboración moito máis lenta, e seguramente máis meditada: contra o que sucede con case todos os libros de Manuel María, escritos dunha atacada, o único libro do Cuña é, coma o *Mar maior*, un libro de aluvián. Pero así a todo entre *Muiñeiro de brétemas* e *Fabulario novo* hai bastantes semellanzas ou puntos de contacto. Unha das máis notables é, na miña opinión, de carácter formal. Efectivamente, tanto nun coma noutro libro hai un predominio do verso libre, que a miúdo se alonga por riba das medidas clásicas, ou mesmo se fai *prose mesurée* no *Fabulario*, pero tamén unha presenza importante do verso de intención popular ou popularista, estilo Amado Carballo ou Bouza-Brey. Certo é que no libro do Cuña hai tamén mostras do máis estrito formalismo clasicista, mesmo con sonetos de rigorosa feitura que estaban moi lonxe dos intereses de Manuel María naquela altura da súa vida poética.

E é *Muiñeiro de brétemas* un gran libro? Como eu mesmo me fago unha pregunta que tamén podía non facer, terei que contestala con sinceridade, e tamén con algo de temeridade, pois certas sinceridades non se estilan moito entre nós, e incluso lles parecen mal a algúns. Non, ó meu entender *Muiñeiro de brétemas*

11 Ora ben, bastantes poemas de Cuña Novás, que naceu en 1926, foran impresos en revistas e follas soltas ou difundidos doutras maneiras, e Manuel María coñeceunos abondo e con tempo suficiente pra contar unicamente e categoricamente “Cuña Novás” cando Antonio Domínguez de Olano lle preguntou qué poetas novos interesantes había en Galicia pra unha entrevista que saíu en *La Noche* do 3 de febreiro do 1951. Uns dous meses despois dátase o número 1 da colección Grial, *Presencia de Galicia*, onde aparecen oito poemas do Cuña, o primeiro dos cales é “Frauta na Noite”; isto, tendo en conta ademais que é o único poeta que aparece nese importante volume, semella un recoñecemento e unha consagración moi considerable pra aqueles tempos. Estes oito poemas pasaron ó *Fabulario* sen mudanza ningunha, agás catro ou cinco sinónimos. Cando por fin saíu *Fabulario novo*, Manuel María saudouno cun entusiástico e intelixente artigo no suplemento de *La Noche* do sábado 17 de xaneiro do 1953 (a cabeceira pon 1952, pero non é certo).

non é un “gran libro”. Un “gran libro” éo, por exemplo, *Advento*. O *Muiñeiro* é un libro bastante bon dun poeta que empeza, e mesmo moi interesante por moitos conceptos, entre os cales a novidade precursora que representou, pero tamén é un libro con notables defectos, con certas torpezas na maneira da escrita, e con bastantes versos que un sentido crítico un pouco máis aguzado lle tería aconsellado suprimir ou reformar radicalmente ó seu propio autor. Hai neste libro moita forza lírica, pero tamén moita inxenuidade máis ben tardorromántica ca neorromántica. Ben o sabía o propio Manuel cando en conversación co del Caño o cualificou de “apaixonado e inexperto”.

MORRENDO A CADA INTRE

Nos exames de setembro de 1949 Manuel María acabou de aprobar a reválida de sétimo que lle confería o título de bacharel, uns exames que en xuño suspendera en parte porque lle protestara a un profesor de Matemáticas que o acabou expulsando do oral. A maior parte da xente pensa que o Manuel María era manso e tranquilo coma un año branco, pero os que o coñecemos intimamente sabemos que ás veces estoupaba cun xenio irreductible de carneiro turrión. E era terque coma unha mula, neste igualiño có seu tío cura. Estas dúas terquidades, enfrontadas unha con outra naquel setembro, deron lugar a unha non direi desgraza, porque nunca se sabe, pero si a unha grave reviravolta ou revolución na vida do Manuel María, e a unha tremenda decepción.

Manuel María quería estudar Filosofía e Letras, e o tío Pepe, licenciado el mesmo no ramo, quería que estudase Dereito. Hoxe as cousas son diferentes, pero daquela un profesor de instituto, a saída profesional máis obvia pra un licenciado en Filosofía e Letras, debía estar economicamente, e mesmo socialmente, bastante por debaixo dun avogado de éxito. Ningún dos dous apeou da burra, e o máis que conseguiu Manuel María foi matricularse en Filosofía e Letras por libre, pero tivo que seguir vivindo en Lugo, pois non lle daban con que manterse en Santiago. E en Lugo estivo, aínda que viaxando cando podía á capital universitaria e eclesiástica. Non entraremos en se estudou moito ou pouco, que agora xa non ten remedio; o caso é que el mesmo recoñeceu algunha vez que sabía pouco latín e menos grego, e que nese inverno ben pouco máis aprendeu, fose porque o profesor particular que colleu era malo, fose porque el tiña máis interese nos parladoiros, no moceo, nas lecturas puramente literarias e na meditación transcendental. Pero non foi o do latín ou do grego o que máis o debeu adoeecer: unha das primeiras notas que lle deron nos exames de xuño de 1950 en Compostela foi a de Literatura, que lle suspenderon.

Víñen pra Lugo completamente fundido. Falei con miña mai a ver se me mandaba facer a carreira por oficial a Santiago. Ela dixo que o que dixese meu tío. Este volveu insistir que ou Dereito ou nada. [...] Froito da decepción que vivín aquel verán, escribín en Lugo, nunha noite de insomnio, inquietude e nerviosismo, *Morrendo a cada intre*.

Antes de nada queremos dicir que non todos os dezaseis poemas deste libro, que ó fin e ó cabo fan case 600 versos, foron escritos nunha noite; algúns deles, di Camilo Gómez Torres, “estaban escritos xa na primavera” daquel ano, e serían trascaleados despois na serie nuclear que, esa si, sería escrita logo naquela noite terrible.

Aínda que *Morrendo a cada intre* non se publicou ata 1952, xa a partir de 1950 debeu empezar a ser coñecido nos ambientes literarios, pois o Manuel María renunciou ós estudos universitarios e seguiu vivindo en Lugo na casa do cura –axudándolle sempre nos traballos burocráticos– pero non renunciou á vida literaria de faladoiros e recitais nin ás viaxes máis ou menos frecuentes a outras cidades de Galicia.

O “xoven profesor que [lle] suspendeu literatura” en Compostela non podía sospeitar de que maneira tan importante estaba contribuindo con aquel suspenso á literatura galega. Porque *Morrendo a cada intre*, malia as chatas que se lle queiran poñer –e cada un poñeralle as que lle pareza– paréceme que está nun chanzo moi superior ó de *Muñeiro de brétemas*. E tamén me quere parecer, xa o dixeran, que tivo unha considerable influencia na poesía galega daquela década, polo menos como exemplo de ruptura.

Teño lido nun libro absolutamente fundamental pró estudo de Manuel María¹², pero co que, xaora, non sempre cadro conforme, que *Morrendo a cada intre* é “alleo a calquera tendencia, liña ou corrente poética da época”. Con isto estou totalmente en desacordo. É un libro certamente singular dentro do corpo delgado da poesía galega da época, pero tampouco non debemos sacrificar tan devotamente no altar dun separatismo cultural retroactivo que ignoremos a presenza case esmagante da poesía en castelán nos ambientes literarios hispánicos daquel tempo, e tamén nos galegos, coma nos vascos e cataláns. O propio Manuel María, ben separatista político por certo, mencionaba, xa o lembrei antes, a revista *España* de León, e entre os poetas que máis o deslumbraran citaba Rafael Alberti e Dámaso Alonso. Unha simple lectura superficial de *Sobre los ángeles*, especialmente da terceira parte titulada “Huésped de las nieblas”, fainos pensar

12 Camilo Gómez Torres, *A poesía de Manuel María*, (2016), que eu posúo dende antes da súa publicación por amizade do autor.

irremediamente que cando o Manuel María escribiu *Morrendo a cada intre* as técnicas versais e a retórica surrealista de Alberti algo podían ter que ver na súa escrita. E se cadra foi máis grande aínda o impacto de *Hijos de la ira* de Dámaso Alonso, libro que, non o esquezamos, representou na España terrible e noxenta do segundo lustro dos anos corenta unha auténtica conmoción entre os poetas cuxa constitución moral os inclinaba a algún tipo de rebeldía. Mais non é este o lugar nin a ocasión de aburrir a xente con comparanzas verso a verso, porque do que se trata é máis ben de comparar espírito e retóricas; a quen non leu os libros que digo, ou a quen non os recorde, aconséllolle que os lea, ou mellor dito que os relea. É o que facemos todos en chegando a certa idade: sempre relemos os libros que lemos, mesmo cando non os tiñamos lido antes.

Eu non sei moi ben o que é existencialismo, nin mesmo o que é en definitiva surrealismo, pois ó fin e ó cabo son máis de ciencias ca de letras e ademais, o mesmo ca Manuel María, carezo de formación universitaria, ou por dicilo dunha maneira máis agraciada, son un académico sen formación académica. Pero así e todo paréceme que a retórica de *Morrendo a cada intre* está aínda máis cá de *Muiñeiro de brétemas* dentro do ronsel do surrealismo, un movemento, por certo, que puido extinguirse na súa concreción eclesiástica bretoniana, pero que na poesía está condenado a permanecer, pois hai cousas que desque se inventan tenden a ser eternas. Na medida en que isto sexa unha invención, xaora. É ben sabido que un dos *mots d'ordre* do surrealismo é unha frase de Lautréamont, e polo tanto escrita máis de cincuenta anos antes do *Manifeste du surréalisme*: “beau comme la rencontre fortuite d'un parapluie et d'une machine à coudre sur une table de dissection”.

Pero se cito a frase do literario conde é máis ben porque exemplifica dunha maneira perfecta grande parte da retórica –naturalmente, uso retórica no seu sentido recto e nobre–, grande parte da retórica surrealista máis característica de *Morrendo a cada intre*, e pra que así me permitades repetir exactamente o que xa dixen noutra ocasión: que neste libro “está quizabes coma en ningures o espírito do existencialismo máis angustiado e escuro, expresado nun verso de feitío surrealista ateigado de imaxes alucinatorias e electrizado por oxímoros, antíteses e paradoxos de alta tensión”. Nesta densidade oximórica e contraditoria, dito sexa de camiño, si que se diferencia bastante Manuel María de Dámaso Alonso, que usa ben parcamente esta maneira en *Hijos de la ira*.

E desta vez si que fixo o Manuel unha cousa grande. *Morrendo a cada intre* ten os seus defectos, certo, pero resultan case imperceptibles polo tremendo vigor da expresión, pola desmesurada potencia do sentimento. Sería desexable que se fixese unha nova edición separada, pois este é un libro permanente, clásico e vivo, e hoxe non está accesible na súa forma orixinal, senón con desatinadas correccións

lingüísticas, e mesmo métricas e doutro tipo, que o propio Manuel María unhas veces autorizaba e outras cometía el mesmo con imprudencia temeraria e cun criterio a miúdo non só discutible, senón francamente inaceptable; e non só dende o punto de vista ecdótico, senón, o cal é máis importante aínda, dende o punto de vista poético. Un poeta ten todo o dereito a crer –tan equivocadamente coma calquera académico– que o verbo *mimar* non é galego lexítimo puro e enxebre, pero aínda así os versos “tódalas solteironas / teñen un gato branco ó que mimar” da primeira edición son poeticamente superiores, entre outras cousas por razóns connotativas, a “todas as solteironas teñen / un gato branco ao que amiocar” que se le na súa *Obra poética completa*¹³. E tamén por razóns lingüísticas obxectivas, pois por máis que terquee o Seminario de Lexicografía da Academia o verbo *mimar* é perfectamente lexítimo tamén neste sentido en galego (e en portugués), mentres que *amiocar*, forxado por Manuel María sobre o chairego *mioco*, non existe en galego, nin en portugués, nin en ningún outro idioma do mundo: o único que é *amiocar* é un concesionario da BMW en Santiago e mais un fármaco pra afeccións cardiovasculares que se vende sobre todo en América. E xa non caben comentarios cando un afán inmoderado de corrección político-sexual converte o verso seguinte, que dicía “mentras millós de *homes* buscan unha mau amiga”, en “mentras millós de *seres* procuran / unha mao amiga”: coma se os *gatos* non foran tamén *seres*!

ADVENTO

Mais deixemos as brincadeiras e intentemos seguir falando con seriedade. *Morrendo a cada intre* é un libro soberbio de forza poética, pero despois aínda vén *Advento*. Un pouco apazugado o carneiro colérico que proferira o libro daquela noite “na que rifaron as tebras e as estrelas”, diante de Manuel María abríase un compás de espera, pois renunciados os estudos universitarios, o que había en perspectiva persoal por diante era o chamamento pró servizo militar obrigatorio que, digámolo pra esquecelo xa, comezaría pra el co principio do ano 1952, con certo atraso sobre a quinta que non sei a que se debe, nin penso que agora importe moito.

Hai, pois, dende a escritura de *Morrendo a cada intre*, un ano e medio case ata o servizo militar, que normalmente era un momento crucial na vida dun mozo daquel tempo, e que realmente o foi tamén no caso de Manuel María, que desque vai facer o servizo a Santiago de Compostela cambia tamén como poeta, e dun xeito bastante radical; pero iso xa queda fóra dos termos do que hoxe me permiten falar. Neste ano e medio, á parte de axudarlle ó tío na burocracia parroquial e outros

13 E xa antes na edición non venal de 1991 feita polo Instituto Lucus Augusti, herdeiro do Instituto Masculino no que estudara o autor.

labores, Manuel María debeu pensar case exclusivamente na literatura, e non na que lle suspenderan, senón na que el quería facer. E segundo me parece, pensou e obrou con gran sabedoría. El mesmo tiña algún alustro disto, pois en 1990 dicíalle a Xosé Manuel del Caño:

Morrendo a cada intre é un berro de angustia tremendo, o mesmo que *Advento*. O primeiro é o berro puro e o segundo é xa o berro tamizado de nostalxias, de melancolías e mesmo doutros elementos moito máis complexos.

Si, moito máis complexos. Segundo Camilo Gómez Torres, Manuel María escribiu *Advento* no inverno de 1950 ó 1951, e acabaría polo mes de febreiro, “a cabalo entre Lugo e Outeiro de Rei”. Confeso que falar da substancia deste libro, que é unha das miñas grandes devocións líricas, non me resulta doado, así que neste caso repetirei oralmente, case palabra por palabra, o que xa puxen por escrito noutro lugar, non sen pedirlle antes escusas a quen o poida ter lido.

A primeira e a segunda das tres partes en que se divide *Advento* son, dende o punto de vista formal, enganosamente parecidas a *Morrendo a cada intre*. Certo, algúns dos poemas aseméllanse bastante, pero na maioría o ritmo é máis sosegado, como máis sosegado é tamén o sentir do poeta: un case sosegado desacougo que sucede á angustia súpeta e brutal que domina o *Morrendo a cada intre*. O mesmo proceso de escritura de *Advento* é, con ser relativamente curto, máis lento e meditado. Os poemas tamén están moito máis individualizados, son obras en si, e non coma capítulos dun único poema esencial.

Nestas dúas primeiras partes de *Advento* o verso é maiormente longo e remansado, cunha musicalidade un pouco opaca, máis de madeira ca de metal –diría Neruda. O verso segue sendo libre en medida e acentuación, pero a miúdo advírtese unha predominancia de texturas próximas ó hendecasílabo e ó alexandrino, xeralmente con sílabas supernumerarias. Malia as semellanzas obxectivas que hai nesta tendencia métrica coa maneira de Francis Jammes, absterémonos de atribuírlas ó maxisterio directo deste, pois estamos case seguros de que nesa altura Manuel María aínda non o lera en francés, senón na tradución castelá de Enrique Díaz Canedo¹⁴.

14 Tal foi tamén o caso de Pimentel, que lle transmitiu esta devoción poética. O primeiro libro en francés de Jammes que hai na biblioteca de Manuel María é o *Choix de poèmes* de Mercure de France na edición de 1955, e nin na Biblioteca Pública de Lugo, nin na do Seminario, nin na do Círculo das Artes nin na do Instituto ex-Masculino achei ningún deste autor na lingua orixinal que o Manuel puidera ter lido naquel tempo; nin o debía haber na de seu tío, pois o Manuel herdoulle os libros: lembro por exemplo os solemnes volumes da *Summa Theologica* na súa casa de Monforte. Díaz-Canedo traduciu *De l'Angelus de l'Aube à l'Angelus du Soir* co título *Del toque de alba al toque de oración*, en verso pero regularizando moito a métrica e tratando as rimas de Jammes, tan características, dunha maneira quizais bastante cómoda pra

Pero non cómpre ir tan lonxe. Este tipo de verso libre —“un verso longo e vaguieiro coma un río”, diría Aquilino en trece sílabas xusto en 1951— xa fora cultivado polo de Abadín en *Corazón ao vento* (1933), e sería cada vez máis na súa obra derradeira. E non só era Aquilino: en *Dona do corpo delgado* e nos poemas que naqueles anos andaba a publicar onde lle cadraba —e xa eran polo tanto *Herba aquí e acolá*— Álvaro Cunqueiro tamén escribía bastante así. Tendo en conta que Manuel María tiña daquela vinte anos e que sentía unha forte inclinación de afecto e admiración poética cara ós seus dous maiores en idade, cremos que non é imprudente establecer unha relación formal entre eles tres: ó fin e ó cabo, un escribe en diálogo cos seus contemporáneos, especialmente cos que son un pouco máis vellos.

A terceira parte de *Advento* é bastante diferente das anteriores, tamén no aspecto métrico formal, e se lle tivermos que buscar referencias, neste caso falaríamos máis ben de Luís Pimentel, o outro “amigo maior” en poesía. O verso libre curto, e mesmo curtísimo —coma no poema “Fume” de *Muñeiro de brétemas*— está aquí brillantemente presente, especialmente na serie *Cinco pequenos poemas* que xa foi publicada á parte nun caderniño en 1951.

Certamente hai cousas, moitas cousas, en *Advento* que non están nin moito menos nos mestres-compañeiros que citei, os cales serven se acaso máis ben pra explicar algo da feitura do verso. O resto, e pró caso o máis importante, é o xenio propio de Manuel María, que alcanza os seus máis altos cumes, e si, débelle moito —coma todos— ós seus poetas do pasado e ós seus poetas do presente, pero transforma o que deles aprendeu, ou deglutiui, en algo novo. E eu necesitaría gastar toda esta hora que xa vai gastada, e ser ben máis hábil do que son, pra transmitirvos algunhas das razóns ou causas da emoción, ou das emocións, a que este libro nos arrastra. O sentimento relixioso, tan presente no seu primeiro libro e case ausente no segundo, impregna novamente *Advento*, pero dunha maneira moito máis refinada, e polo tanto máis conmovedora¹⁵. As técnicas expresivas surrealistas, case atoutiñantes en *Muñeiro de brétemas*, brutalmente eficaces en *Morrendo a cada intre*, sublímanse en *Advento* cunha sabedoría e, si, cunha certa medida,

el, pero tan distante do orixinal que mellor faría en prescindir totalmente delas. Manuel María posuía esta tradución na edición de 1920, que eu teño tamén, pois lembrando a devoción do meu mestre fun xuntando algúns libros dun poeta que doutra maneira me conformaría con ler nalgunha antoloxía; na inxustamente célebre de André Gide, poño por caso, veñen doce poemas, e pra min está sobrerrepresentado. Pero Gide era un maniático: dicir a Deus que do marabilloso Nerval só mete dous sonetos! E que ten a gala excluír totalmente a Péguy! Como é posible que un escritor tan bon poida ser asemade tan imbécil?

15 Quérenos dar a impresión de que entre os libros anteriores e *Advento* Manuel María fixo unha nova lectura, talvez máis sosegada, dalgúns ou de todos os libros da Biblia, coa que xa tiña evidentemente moita familiaridade. A pegada estilística, e a miúdo temática ou substancial, do libro de Xob, dos Salmos, do Cantar dos Cantares e mais dos profetas está moi presente na súa obra, e non só na destes anos, tanto ou máis cá dos poetas modernos que cita e que citamos.

que as fai máis eficaces pra abalarnos, ou pra apertarnos o corazón e a gorxa. E o existencialismo –que xa dixo o outro que era un humanismo– é certamente unha angustiada solidariedade que nos conmove ata o pranto e que preludia en altísima poesía o radical compromiso que había de informar toda a vida do Manuel María.

Aquí o noso poeta, que tiña vinte e un anos, é superior a algúns dos seus mestres. Eu creo, por exemplo, que o Manuel aprendeu, e non pouco, de *Hijos de la ira*. Pero creo tamén que *Advento* é un libro mellor ca *Hijos de la ira*, e iso mesmo é o que lle parece á miña muller¹⁶, que é mellor lectora de poesía ca min. Porque non é só que en *Advento* estea o “Responso desesperado”, que eu teño por un dos mellores poemas que lin na miña vida en calquera lingua, e outra ducia de textos tamén excelsos. Non é só iso. *Advento* é irmán de libros como fora vinte anos antes *De catro a catro*, como foi case daquela mesmo *Dona do corpo delgado*, como sería vinte anos despois *Con pólvora e magnolias*. Quero dicir, é un deses libros que se impoñen na súa totalidade como obxectos poéticos perfectos.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- Caño, Xosé Manuel del (1990): *Conversas con Manuel María*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Gómez Torres, Camilo (2001): *Manuel María: os traballos e os días*. Santiago de Compostela: Laiovento.
- (2016): *A poesía de Manuel María*. [Outeiro de Rei]: Casa-Museo Manuel María.
- [Manuel María] (1959): “Autobiografía confidencial. Manuel María”, *Vida Gallega* 750, 67-68.
- Matalobos Cerceda, Manuel Celso (2005): *Autores do Instituto de Lugo, IES Lucus Augusti*. [Lugo]: IES Lucus Agusti.
- Pérez Prieto, Victorino (2000): “Poeta relixioso cristián”, en Alfonso Blanco Torrado (coord.), *Manuel María*. [libro homenaxe / organizado pola] Asociación Cultural Xérmolos. Lugo: Ophiusa, 389-410.
- Queixas Zas, Mercedes (2016): *Labrego con algo de poeta. Biografía de Manuel María*. Vigo: Galaxia.

16 Amelia Outeiro Portela, que fixo man a man comigo a *Antoloxía poética* de Manuel María publicada por Galaxia a principios deste ano 2016. A Galaxia daquel tempo debía ser dunha opinión ben diferente da nosa: Manuel María mandoulles o libro en canto o rematou, é dicir en febreiro ou marzo do 51, e o 18 de abril Ramón Piñeiro xa lle escribe dicíndolle que llo vai devolver. Pero tamén é verdade que Galaxia foi ata os anos sesenta unha fortaleza inexpugnable prós poetas novos, coas únicas e máis tardegas excepción de Novoneyra, que tomou unha torre con *Os eidos* en 1955, e Xohana Torres, que derrubou unha porta con *Do sulco* en 1957.